غازی فاتح وەیس

کتێبی زاراوەی کوردی و چەند تێبینییەك

کتێبی زاراوەی کوردی لەلایەن مامۆستای بەڕێز دوکتۆر کامل بەسیرەوە دانراوەو بەتایبەتی بۆ پۆلی یەکەمی بەشی کوردی ـ کۆلیجی ئاداب ـ زانکۆی سەلاحەدین ئامادەکراوە . ئەرکی وتنەوەی ئەم کتێبە ئەوا بۆ سێ ساڵ ئەچێ سپێرراوە بەمن . ئەگەر یەکێك سێ ساڵ وانەیەك بلێتەوەو کتێبێکی تایبەتیش بناغەی ئەو وانەیە بێ ، ئەوا گومانی تێدا نییە ئەبێ ئەو کەسە بتوانی لایەنی خراپی و چاکی ، هەر نەبێ لەگۆشەیەکەوە ، دەستنیشان بکات . جالێرەدا بەشێوەیەکی هێمن و لەسەرخۆو دوور لەشکاندنەوەو پێشێلکردنی ڕاستی دەربارەی ئەو کتێبە ئەدوێم و هیوادارم مامۆستای بەڕێزیش دوکتور کامل بەدڵێکی فراوانەوە بڕوانێتە مەسەلەکە .

1 — لەپێشەکی کتێبەکەدا ئەڵێ :

« بەڵگە نەویست و ئاشکرایە کە زاراوە بەردی بناغەی لەدایك بوون و پێکهاتنی زمانی نەتەوایەتی میللەتە پێشکەوتووەکانی ئەم سەرزەمینەیە » .. ل (3) ـ

هەروەها لەلایەکی تریشەوە ئەڵێ :

« ئەم ووشانە (واتە ووشەی دیکە نەك زاراوە) ـ هەروەکو ئاشکرایە ـ تایبەتی نین بەبەشێك لەبەشەکانی زانیاری بەڵکو ووتەی سەر زمانی هەموو کەرتەکانی کۆمەڵن و خوێندەوارو نەخوێندەوارو پیاو ژن و گەنج و پیر بۆ گفتوگۆی ڕۆژانە بەکاریان دەهێنن » .. ل (26) .

واتە ئەم جۆرە ووشانە نابن بەزاراوە . ئەم دوو هەڵوێستە بەئاشکرا دژی یەکدین چونکە لەلایەکەوە ئەڵێ زاراوە بەردی بناغەی لەدایك بوونی زمانەو لەلایەکی تریشەوە ئەڵێ ووشەی ڕۆژانە نابێ بکرێ بەزاراوە بەلام لەڕاستیدا قسەی ڕۆژانە بەردی بناغەی لەدایکبوونی زمانە نەك زاراوە ، چونکە زاراوە ئەگەر وەکو ناوێکیش حیسابی بۆ بکری ئەوا ماوەیەکی زۆر نییە بەکارهێنراوەو ئینجا لەسەرەتای پەیدابوونی زماندا هەر نەزانراوە زاراوە چییەو بگرە خوێنەوار هەر نەبووە بۆ ئەوەی زاراوەو قسەی ڕۆژانە لەیەکدی جیابکاتەوە . هەروەها زاناکانی مێژووی زمانیش سەرەتای پەیدابوونی زمان ئەبەستن بەچەند جولانەوەو دەنگە دەنگ و قیژە قیژێکی ئادەمیزادەوە ئینجا قسەی ڕۆژانە بەرە بەرە پەیدا بووەو لەو سەردەمەشدا ئادەمیزاد نەیزانیوە تەکنەلۆژیا چییەو کاربۆن و ئوکسجین چین .

2 — هەر لە هەمان لاپەڕەدا دوکتۆر کامل ئەڵێ :

« بۆیە کۆڕی زمانی و زانیاری ئەو میللەتانە گرنکییەکی تایبەتی بە لێکۆڵینەوەو لێکدانەوەی زاراوە دەدەن و فەرهەنگی پسپۆر بۆ گشت لایەنەکانی دادەنێن » .. ل (3) .

لەنێو میللەتە پێشکەوتووەکاندا هەر پسپۆرێك ، وەیا چەند پسپۆرێك هەریەکە لەئاستی خۆی ئەو زاراوانە دائەنێ کە لە بواری ئیش و کارەکەیاندا پێویستن وتاقە کەسێك ماف ئەوەی نییە زاراوە بۆ هەموو بوارەکانی زانیاری و زانست دابنێ . لەڕاستیدا زاراوە بەزۆر دانانرێ و وەکو تەوق ناکرێتە ملی خوێنەران و نووسەران ، بەڵکو بەپێی پێویست ووشەی نوێ دروست ئەبێ و لەشوێنێکی تایبەتیدا بەکار ئەهێنرێ . بۆ نموونە ئەگەر چەند پسپۆرێك لەلابرۆتەرێکدا خەریکی دۆزینەوەی شتێك بوون و چەندەیا کەرەستەی تازەیان لەپێناوی دۆزینەوەی ئەوشتەدا بەکارهێنا ، ئەوا ئەوچەند کەرەستەیە هەریەکە بەپێی ڕەنگ و بۆن و جۆری بەکارهێنانی ناوێکی تایبەتی لێئەنرێ و جار جاریش ئەو کەرەستەیەی کە بۆ

یەکەم جار دروست ئەکرێ بەناوی دروستکەرەکەیەوە ناوی لێئەنرێ . دوابەدوا ئەگەر ئەو کەرەستەیە لەبواری دروستکردن چووە دەرەوەو چووە نێو مەزرای بەکار هێنانەوە ئیتر خەڵکەکە بەبێ دەستکاریو سەرسورمان بەکاری ئەهێنن و دەستکاری ناوەکەشی ناکەن .

جالێرەدا دەرئەکەوێ کە پسپۆریتی (الاختصاص) دەورێکی بالا ئەبینێ بۆ چەسپاندنی زاراوە وەیا ناوی تازە ، بەلام چونکە ئێمە بەهەموو ئاشێکیدا ئەکەین بۆیە ئەو زاراوانەی کە لەخۆمانەوە دایان ئەنێین زۆربەی خەڵکی پێیان قایل نابن و زوو ئەمرن . جگە لەمەش ئێمە کەسمان نییە لە لابرۆتەردا کاربکات وەیا لەکارگەی دروستکردنی ئۆتۆمبیلو فرۆکەو ئەلەکتریکو کەشتی ئاسمانیو بواری تەکنەلۆژیا بەگشتی، بۆ ئەوەی زاراوەی نوێ دروست بکرێ . ئەوەی هەیەو نییە بواری ئەدەبو زمانەو چەند زاراوەیەکی ئاسایی یان ئەوێ ، جگە لەچەند بوارێکی تەسکی دیکە . بەلام لەبەر ئەوەی بە پسپۆریی زاراوەکانی ئەم بوارانە دانانرێن و کەسیش ئەوی دی بە پسپۆر دانانێ ، بۆیە ووشەی نوێو زاراوەی نوێ سەرمان لێئەشێوێنێ و هەر ووشەیەکی نوێش ، ئەگەر دابنرێ ، خوێنەر خێسەی لێئەکا . بۆ نموونە هەریەکێك لەئێمە خۆی بەهەموو شتێك دائەنێ ، بەچیرۆك نووسو شاعیرو هونەرمەندو نووسەرو فۆلکورزانو زمانەوانو رەخنەگر ... هتد . بەلام ئەگەر ، بۆ نموونە ، من تەنیا رەخنەگربمو ئەو شاعیرو ئەوی دی زمانەوانو ئەوی دی چیرۆك نووس ، ئەوا هەر زاراوەیەکی نوێ بۆ رەخنە بێ رەخنەگر دایئەنێو چیرۆك نووس بەکاری ئەهێنێو ئەوەی زمانەوان دایبنێ ئەبێ چیرۆك نووس بەکاری بهێنێ . بەلام تەنگو چەڵەمەکە لە دانانی زاراوەدا نییە بەڵکو لەتێکدانی زاراوەدایەو هۆکەشی نەبوونی پسۆریتییە ، چونکە ئەگەر زمانەوان زاراوەیەکی تازە دابنێ ، چیرۆك نووس لەئاستی خۆیەوە نارەزایی لە ئاستیدا دەردەبرێو زاراوەیەکی دیکە ئەهێنێ بەم جۆرە زاراوەی یەکەم هەڵئەواسرێو زاراوەی دووەمیش لەبار ئەچێتو هیچیان بەزیندویتی نامێنێتەوە .

3 — دوکتۆرکامل ئەلێ :

« لیکسیکۆلۆژی زمانی کوردی یاسای ووتوویژی ئەمرۆو دوێنێو شێوەی پەیدا بوونو پێشکەوتنو گەشەکردنی زمانەکەمانو پەیوەندی لەگەڵ مێژووی گەلی کوردمان بۆ دەردەخاتو روونی دەکاتەوە » .. ل (10)

لیکسیکۆلۆژی یاسای ووتوویژی ئەمرۆو دوێنێ دەرناخات چونکە لیکسیکۆلۆژی پەیوەندی بەیاساوە نییەو دەربارەی مێژووو بەسەرهاتی میللەت نادوێ بەڵکو لیکسیکۆلۆژی دانانی فەرهەنگە بۆ ووشەی زمان و بۆ ئەوەی ئەگەر یەکێك واتای ووشەیەکی نەزانی لە فەرهەنگدا دەری بهێنێ . بۆنموونە لەفەرهەنگدا ووشەیەك ئەکرێ بەسەرەتا (Head) وەیا (Entry) و ئەوووشانەی کە پەیوەندی یان بەووشەیەوە هەیە لەدوایەوە ئەنووسرێنەوە لەگەڵ واتاو شیکردنەوەیاندا . دانانی فەرهەنگیش رێبازی تایبەتی خۆی هەیەو ئەبێ لەدانانی فەرهەنگدا پەیرەوی چەند یاسایەك بکرێو ئەم رێبازو یاسایانەش ئەکەونە بواری لیکسیکۆلۆژییەوەو لیکسیکۆلۆژیش جودایە لە لیکسیکۆگرافی .

4 — هەروەها دوکتۆری بەرێز ئەلێ :

« لە سنووری چێوەی سەر ئەنجامەکانی سیمانتیکدا (علم الدلالە) خولاینەوەو کەلکمان لە ووشەرونانو لیکسیکۆلۆژی وەرنەگرت ئایا دەگەینە مەبەستو ئامانجی لێکۆلینەوەکەمان ؟ یاخود پێویستە لەبەر رۆشنای سروشتی کێشەی زاراوە لە زمانەکەی خۆماندا قوڵی مەردانەی لێهەڵکەین » .. ل (11) .

سیمانتیك ، واتە واتا سازی ، رەفزی هەموو ووشەیەکی بێواتای زمان ئەکاو ئەگەر لەرووی فۆرمیشەوە تەواو نەبێ ناچێتە نێو فەرهەنگەوە ، جا لەبەر ئەمە هەر ووشەیەك وەیا زاراوەیەك ئەگەر لەرووی ناوەرۆكو فۆرمەوە تەواو نەبوو ئەوا گومانی تێدا نییە کە ئەو زاراوەیە نابێتە زاراوەیەکی چەسپاو لەزماندا ئینجا هەڵبەتە ئەو زاراوانەی کەدوکتۆر کامل دایناون و تائێستا نەچەسپاون ، لەم رووەوە کەمو کورتی یان تێدایە .

5 — لەلاپەرە (13) دا ئەلێ :

زۆر جار زاراوەیان لەگەڵ ووشەی فەرهەنگیو واژەی خەڵکیدا تێکەڵ کردووە .. ل (13) .

دوکتۆر کامل خۆشی ئەم کارەی کردووەو چەندەیا ناوی رۆژانەی بەزاراوە لەقەڵەم داوە . بۆ نموونە دوکتۆر ئەم ناوانە بەزاراوە دائەنێ : پایسکیل ، کتێب ، شێر ، مێرگە سوور ، رەشماڵ ، دارتاش ، بەرماڵ ، ئاسنگەر ، مزگەر ، گاسن ،

ـنبەند ، باخـەوان ،نانکەر ،ئیشکـەر ، فێرگـە ، دارستان ، میشوولە ، گوێچکە ، چاوێلکە ، مەسینە ، دەسك ، سەرپین ، ـِ ستە ، فڕۆکە ، مردوو ، نەخۆش ... هتد . لە کاتێکدا ئەمانە هەموو ناون‌و وا دەرئەکەوێ دوکتۆر هەموو نـاوێك بـەزاراوە ـ ئەنێ ، ئینجا هەرووشەیەکی ، وەیا ناوێکی عەرەبی ، ئەگەر ـەرانبەرەکەی لەکوردیدا هەبێ یا نەبێ ، ووشەیەکی کوردی ـبۆ دائەنێ‌و ناوی زاراوەی لێ‌ئەنێ .

لەلایـەکی ترەوە ئـەم ووشـانـەی خـوارەوە بـەزاراوە ـ انانێ : سی ، (الرئتان) ، ڕێز ، دلسۆزی ، دەست پاکی ، کەم ـەرخەمی .. ل (26) .

لێرەدا ئەپـرسین ئـایا بـۆچی گوێچکـە زاراوە بێ‌و سی (رئتان) زاراوە نەبێ ؟ ئایا هـەردووکیان دوو ئـەندامی لەشی ئادەمیزادنین ؟ ئایائەبێ جیاوازییان هەبێ لەڕووی زاراوەوە ؟ هـەروەها ئـا یا بـۆ چی دلسـۆزی زاراوە نـەبێ‌و نـەخـۆشی زاراوەبێ ؟ هەروەها بۆچی دەست‌پاکی زاراوە نەبێ‌و ڕەشمال زاراوەبێ ؟ بێگومان ئەو ووشانەی سەرەوە هەموویان ناون‌و ناویش یا ناوی ماددییـە وەیا نـاوی مەعنـەوی‌یە وەیـا ناوی هەستییە وەیا ناوی شتێکە . بەلام ئەگەر ئەو هەمـوو ناوێـك بەزاراوە دابنێ ئەویش مـەسەلەیـەکی دیکەیـە . ئەگـەر ناو بەزاراوە دابنێ ئەوا هەڵەیەو ئەگەر ناویش بەزاراوە دانـەنێ بۆچی سەدان ناوی کردووە بەزاراوە .

6 — دوکتۆر ئەیەوێ بەپێ‌ی ناساندنی ئەرستۆ ووشە بناسێنێ چونکە وەکو خۆی ئەڵێ ئەرستۆ دەربارەی ووشە ووتوویەتی :

« ووشە یاخود ناو واژەیەکە لەچەند دەنگێك پێك‌هاتووەو واتـای هەیـەو هیچ پـارچەیـەکی خۆی لەخـۆیـدا واتـایـەك نابەخشێ » ... ل (14) .

بەلام لەزمانەوانی‌ی سەردەمی ئێستـادا هێشتا هیـچ زمانەوانێك نەیتوانیوە بلێ ئەمە ناساندنی تەواوی ووشەیەو هەر ئەوەندەی توانیوە بلێ لەوەیە ووشە بەم شێـوەیە بنـاسێنرێ چونکە ناتوانرێ سنوورێکی تەواوی بۆ دابنرێ لە زماندا . بۆ نموونە « بلۆم فیلد » ی زانا ئەڵێ : ووشە سەربەسترین فۆرمە لەزماندا . بەلام بەگوێرەی ناساندنەکـەی ئەرستـۆ بێ ئەبێ کـەرتێکی ووشە واتـا نەبـەخشێ کەچی دەیـان ووشەی نێـو کتێبەکەی دوکتۆر کامل ئەگەر کەرت بکرێن هەندێکیان هەردوو کەرەتەکەیان واتای سەربەخۆ ئەبەخشن‌و هـەندێکی تـریان کەرتێکیان واتا ئەبەخشن‌و کەرتەکەی دیکەیان واتا نابەخشن .

بۆ نموونە :

ڕەش + ماڵ

نان + کەر

ڕێك + کەوتن

ئاسن + گەر

گوێ + چکە .. هتد .

لەوەیە یەکێك بلێ لەوەیـە ئەرستـۆ مەبـەستی ووشەی لێکدراونەبێ ، بەلام « بۆ » و « بە » و « لە » و « بەڵکو » .. هتد لە فەرهەنگدا حیسابی ووشە یـان بۆ ئـەکرێ‌و ووشـەی « دەست لێ‌هەڵگرتن » و « پێ‌شێل‌کردن » و « هەڵ مالین » و « پێ‌لێ هەڵبڕین » یش هەر حیسابی ووشەیان بـۆ ئەکـرێ . لەبەر ئەم هۆیەو جۆرەها هۆی دیکە ناتوانرێ بەتەواوەتی ووشە سنووری بۆ دابنرێ .. وەیا با بلێین بناسێنرێ .

6 — هەر لەهەمان لاپەڕەدا ئەڵێ :

ووشە ئەبێ ئەم خاسیتانەی خوارەوەی تێدا هەبێ :

1 — « پێکهاتنی فۆنەتیکی هەبێ » .. ل (14)

ئایا مەبەست لەپێکهاتنی فۆنەتیکی چیە ؟ ئایا ئەبێ بتوانرێ بدرکێنرێ وەیا ببیسترێ وەیا لەرەی تایبەتی هەبێ ؟ بـەلام مرۆڤ ئەتوانێ هەمـوو جۆرە دەنگێـك بدرکێنێ واتـادارو بێ واتاش .

2 -- ماناو واتادار بێ .. ل (14) .

ئایا ماناو واتا جیاوازییان هەیـە ؟ جگە لەمـەش ووشە هەیە واتای نییە وەکو « بۆ » و « بەڵکو » .

3 — قەوارەی ڕێزمانی هەبێ .. ل (14) .

ووشە هەیە تەنیا ئەرکی ڕێزمانی هەیەو ووشەش هەیە ئەرکی ڕێزمانی‌ی هەیەو واتاش ئەبەخشێ .

بۆ نموونە « بە » « بۆ » « بەڵکو » تەنیا دەوری ڕێزمانی ئەبینن‌و ووشەی « ئازاد » واتای هـەیەو دەوری ڕێـزمانیش ئەبینێ .

4 — هەمیشە خاوەنی دەنگ‌و مانابێ .. ل (14)

دووبارەکردنەوەی خاڵی یەکەم‌و دووەمە .

5 — پتر لەیەك گیرەی نەبێ .. ل (14) .

ئەگەر مەبەست لەگیرەستریس‌بێ ئەوا ووشەی سێ بـڕگەیی

لەیەك گیرە زیاتری هەیە .

6 — بتوانرێ لە ڕستەدا بەکاربهێنرێ .. ل (14) .

دووبارەکردنەوەی خاڵی سێیەمە .

7 — توانای هەبێ ببێ بەئیدیۆم .. ل (14) بەڵام هیچ ووشەیەك بەتەنیا نابێتە ئیدیۆم چونکە ئیدیۆم بریتیە لەکۆمەڵێك ووشە . ئەگەر مەبەست ئەوەبێ کە ئەبێ هەموو ووشەیەك لەگەڵ ووشەی دیکەدا ببێ بەئیدیۆم ئەوا دیسان هەموو وشەیەك ئەم کارەی پێ ناکرێ .

7 — دوکتۆر کامل ئەڵێ (الشریف الجرجانی) ئەڵێ واژەی (الاصطلاح) ڕێکەوتنی تاقمێکە لە کۆمەڵانی خەڵکی دەربارەی ناونانی شتێك یاخود کارێك بەووشەیەك لەواتایەکەوە بۆ واتایەکی تر گواسترابێتەوە .. ل (16)

بەپێی ئەم ڕایە بێ ئەبێ کۆمەڵێك خەڵك زاراوە دروست بکەن نەك تاقە کەسێك ! ئینجا دوکتۆر کامل ئەڵێ : بێگومان پێناسەکەی (الجرجانی) و ڕوون کردنەوەکەی (الکفوي) دەربارەی زاراوە هەموو شتێك لەم ڕووەوە پێك ناهێنن ... ل (16) .

بەڵام دوکتۆر هیچی نەخستووەتە سەر پێناسەکەی (الجرجاني) چونکە هەر ئەو پێناسەیە دابەش ئەکات بەسەر چوار تایبەتیدا . بۆ نموونە لەتایبەتی یەکەمدا ئەڵێ :

ئەوە دەسەلمێنێ کەزاراوە چەشنێکە لەووشە .. ل (16) .

(الجرجانی) یش ئەڵێ ناونانی شتێك بەووشەیەك . هەروەها لەتایبەتی سێیەمدا ئەڵێ :

ئەوە دووپات دەکاتەوە کە زاراوە واژەیەکی نوێیەو دوو واتایان پتری هەیە ... ل (16) . الجرجانیش ئەڵێ لەواتایەکەوە گواسترابێتەوە بۆ واتایەکی دیکە . بەڵام دیسان ئەگەر بەپێی ئەم تایبەتییە بێت ئەوا ئەبێ هەموو ئەو زاراوانەی کەدوکتۆر تۆماری کردوون دوو واتایان هەبێ بەڵام بەدەگمەن وشەی وەیا زاراوەی هێناوەتەوەو دوو واتای بەخشیبێ . بۆ نموونە ئەم ووشانە تاقە واتایەك ئەبەخشن و ئەو بە زاراوەی داناون : ڕژێم ، خوا نەناسین ، شیاو ئاین ، باوەڕ ، هەبوون ، ئەنجام .. هتد .

8 — لەلاپەڕە (17) دا ئەڵێ :

تیۆری یەکەم : تێڕوانینی خوی لەسەر هەڵوێستێکی ئاینیدا ڕەچاو کردووەو بڕوای وایە کە زمانی ئادەمیزاد لە خواوە وەرگیراوەو ووشەو دەربڕینەکانی (توقیفین) .. ل (17) .

بێگومان ئەم تیۆرە جێی متمانە نییە چونکە ئاشکرایە کە زمان ئەگۆڕێ . لەبەر ئەمە پێویست ناکات تیۆریوا بنووسرێتەوە ، ئەمەش هەروەکو ئەو تیۆرەیە کەئەڵێ دەنگی مرۆڤی ڕەش و سپی جیاوازە .

9 — سەر ئەنجام نابێ بۆ تاقە مەبەستێك و یەك واتا پتر لەیەك زاراوە بەکار بهێنرێت و سەر لەخوێنەرو گوێگری کورد تێك بدرێ .. ل (24) .

مەبەستی دوکتۆر ئەوەیە کەنابێ دوو زاراوە بۆ یەك مەبەست بەکار بهێنرێت ، هەروەکو ئەڵێ نابێ « جوانکاری » و « شیرین کاری » هەردووکیان بۆ (الابداع) بەکاربهێنرێن . هەروەها ئەڵێ نابێ « نووسین » و « دارشتن » هەردووکیان بۆ « الانشاء » بەکاربهێنرێن ، واتە ئەبێ یەکێکیان بەکاربهێنرێت و هەمووشمان ئەزانین ووشەی « نووسین » پڕ بەپڕی ووشەی (الکتابە) ی عەرەبییە . بەگوێرەی ئەم ڕایەی دوکتۆر بێ نابێ « مرادف » لەزمانی کوردیدا هەبێ ، بە تایبەتی لەبواری زاراوەدا . ئەو لە لایەکەوە (دارشتن) بەرانبەر بە (الأنشاء) دائەنێ (ل : 25) و لەلایەکی ترەوە ووشەی (دەربڕین) بەرانبەر بە (الأنشاء) دائەنێ و (ل 29) لەلایەکی تریشەوە (دارشتن) بەرانبەر بە ووشەی (الصیاغە) و (الأشتقاق) دائەنێ (ل 30 و 31) کەچی « دەربڕین » بەرانبەر بە (التعبیر) ی عەرەبی دائەنرێ . ئەمە لەلایەکەوە ، لەلایەکی تریشەوە « بوون » ی بەرانبەر بە (الکون) داناوە کەچی ووشەی «گەردوون » بەرانبەر بە (الکون) دائەنرێ و (بوون) بەرانبەر بە (الوجود) . هەروەها لەلایەکەوە « زانا » بەرانبەر بە (العارف) دائەنێ و لەلایەکی تریشەوە « دانا » بەرانبەر بە (العارف) دائەنێ ل (41 و 42) .

هەروەها ووشەی « سوخرەکێش » بەرانبەر بە « العمیل » دانانرێ بەڵکو ئێمە دوو ووشەی زۆر بەکارهاتوومان هەیە بەرانبەر بە « العمیل » وئەویش ووشەی « بەکرێگیراو » و « نۆکەر » هەروەکو شاعیری پایە بەرزی کورد (فایق بێکەس) ئەڵێ :

کورد ئەبەد ناگاتە مەقصەد ، نۆکەری بێگانەیە

دوو دڵن ، پیسن لەگەڵیەك ، بۆیە وا بێ لانەیە .

جیاوازی نێوان « سوخرەکێش » و « نۆکەر » ئەوەیە کە

سوخرەکێش بەزۆر سوخرەی پێ ئەکرێ ، بەلام « نۆکەر » کە پڕ بەپێستی (العميل) ی عەرەبییە ، بە خوایشتی خۆی ئەبێ بەبەکرێگیراو . جگە لەمەش سوخرەش ووشەیەکی عەرەبییە (السخرة) (ل 42)

10 — دوکتۆر کامل ئەڵێ (ك) ی ووشەی کلاسیك زیادەیەو نابێ بەکار بهێنرێ چونکە ووشەی (Classiss) ی لاتینی (جا نازانم مەبەستی لەزمانی لاتینییە یا زمانی ئینگلیزی) (ك) ی تێدانییە . بەلام ئێمە ووشەی کلاسیکمان لە لاتینییەوە وەرنەگرتووە چونکە هیچ خوێندەوارێکی کورد زمانی لاتینی نازانێو بگرە کەم ئینگلیزیش ئەم زمانە مردووە ئەزانن ، ئینجا ئەگەر ئێمە زمانی لاتینی نەزانین چۆن ووشەی لێوە وەرئەگرین ؟ بەم جۆرە یا ئەبێ ئێمە ئەم ووشەیەمان لەعەرەبییەوە وەرگرتبێو عەرەبیش لەئینگلیزییەوە وەریان گرتووە وەیا یەکسەر لەزمانی ئینگلیزییەوە وەرمان گرتووە . ئەگەر لەعەرەبییەوە وەرمان گرتبێ ئەوا ووشەکە دەنگی [ك] ی تێدایە وە ئەگەر لەئینگلیزییەوە رەرمان گرتبێ ئەوا دیسان ئاوەڵناوی ناوی (class) ئینگلیزیمان وەرگرتووە کە دەنگی [ك] ی تێدایەو (classic) بەپێی دەستووری فۆنۆلۆژی کوردی دەنگی [ك] لەپێش دەنگی [س]ەوە نایەت ئەگەر ڤاوڵێکیان لەنێواندا نەبێ . بۆنموونە ووشەی (Phonetics) و (Semantics) فۆنەتیکس و سیمانتیکس ناون و ئاوەڵناوەکانیان بەبێ دەنگی [س] ە واتە ئەبن بە (Phonetic) و (Semantic) فۆنەتیك و سیمانتیك ، ئێمەش ، چونکە دەنگی [س] لە دوای [ك] وە نایەت ، ئەوا دەنگی [س] فڕێ ئەدەین و وەکو ئەوەی لێ دێ ئاوەڵناوەکەمان وەرگرتبێ . بەم جۆرە کلاسی ی دوکتۆر کامل هەڵەیەو ئەبێ کلاسیك بەکاربهێنرێ .. ل (54) .

11 — دیسان لەلاپەڕە (55) دا ووشەی قەڵەم وەکو هەموو ناوەکانی دی بەزاراوە لەقەڵەم ئەدا کە ئاشکرایە قەڵەم ناوە نەك زاراوە ؟

12 — دوکتۆر کامل لەلاپەڕە (57 و 58) دا دەست ئەکات بەتێکەڵ کردنی زاراوەو ئیدیۆم . بۆ نموونە « ئاگرنانەوە » و « شێر » بەپێی میتافۆر ئەکات بەزاراوە ، ئەگەر چی میتافۆر وەیا (مجاز) یەکسەر بەستراوە بەئیدیۆمەوە . جگە لەمەش تەشبیە کردنی (شیرێکم لەبازاڕ دی) هەڵەیەو ئەبێ بووترێ (وەکو شێر لەبازاڕدا ئەسوڕایەوە) وەیا « وەکو شێر گەڕایەوە ماڵەوە » ئەمەش ئیدیۆمە نەك زاراوە چونکە لەتێکستی وادا نەبێ « شێر » ئەو دەورە ناگێڕێو واتاکەشی لێرەدا (مجاز) یە . هەروەها ئاگرنانەوەش ئیدیۆمە چونکە ئەگەر مەسەلەکە کردنەوەی ئاگربێ ئەوا ئەبێ بڵێین (ئاگری کردەوە) . جگە لەمەش (metaphore) لەدووبەش پێك دێت بەشی یەکەم (meta) کە بە واتای « گۆڕین » دێو (Phore) بەواتای « هەڵگر » واتە گۆڕینی واتایەکی (حەقیقی) بۆ (مەعنەوی) و ئەبێ ئیدیۆم بێ ، واتە ئەبێ لەڕستەیەکدا بەکار بهێنرێ ئەگینا واتا مەجازییەکە دەرناکەوێ .

13 — دوکتۆر کامل تەنیا لەلاپەڕە (61) دا ناوو زاراوەی لەیەك جیاکردووەتەوە بێ ئەوەی پەنجە بۆ ئەم جیاکردنەوەیە ڕابکێشێ . چونکە « زمان » ئەبێتە ناوێك ئەگەر بۆ ناوی ئەو پارچە گۆشتە بەکارهێنرا لەناو زاردایەو ئەبێتە زاراوەیەك ئەگەر بەرانبەر بە (اللغه) بەکارهێنرا .

14 — بۆ سازکردنی ووشەی نوێ ، وەیا وەکو دوکتۆر کامل ئەڵێ زاراوەی نوێ ، حەوت ڕێبازی تۆمار کردووە . بەلام ڕاستییەکەی دوو ڕێباز هەیە یەکێکیان ڕێبازی لێکدانە و ئەوی تریان ڕێبازی وەرگێڕان . ڕێبازی لێکدان لەناو زمانەکەدا بەکار ئەهێنرێو ڕێبازی وەرگێڕان لە دەرەوەی زمانەکەوە بۆ نێو زمانەکە . بەم جۆرە ڕێبازەکانی وەرگرتن ووەرگێڕان بەیەك ڕێباز لەقەڵەم ئەدرێن و ڕێبازی لێکدان و داتاشین و داڕشتن و زرەڕێژ بە یەك ڕێبازو (وەکو دوکتۆر مەکەنزی بەکاریان ئەهێنێ لە کتێبەکەیدا بۆ دروست کردنی ووشە) ڕێبازی ئاوەڵواتاش پێوەندی بەئیدیۆمەوە هەیە نەك زاراوەو ناو .

15 — لە لاپەڕەی 118 دا ئەڵێ : هەروەها زاراوەی (کۆما) پڕ بەپێستی زاراوەی (الفارزه) ی عەرەبییەو پێی ناوێ هەوڵی دروست کردنی زاراوەیەکی تری وەکو زاراوەی (زنگوڵ) لەبری ئەو زاراوە جیهانییە بدەین .. (ل 118) ئەڵێ :

هەروەها هەر لەهەمان لاپەڕەدا ئەڵێ :

کەوابوو ئێمە پەسەندی بەکارهێنانی زاراوەی (کۆننۆنت) ی جیهانی ناکەین . لەلایەکەوە پەسەندی زاراوەی جیهانی ئەکاو لەلایەکی ترەوە پەسەندی ناکات بێ ئەوەی هۆیەك دەستنیشان بکات . جگە لەمەش بڕیاری بەکارهێنانی ڕیالیزم و سریالیزم ئەداو هی فۆرم و ڤاوڵ نادات و هەمووشیان ووشەی جیهانین .

16 — لەلاپەڕە (136) دا دوکتۆر کامل ئەلێ ڕەخنە پڕ بەپڕی وشەی (Criticism) و (النقد) ی عەرەبی نییە ، چونکە ڕەخنە لەکوردیدا واتای عەیبدار ئەگەیەنێو (ڕەخنە سازی) داناوەو ئەلێ (ڕەخنە) چاکیو خرابی ئەگەیەنێو (ساز) یش بە واتای (شتی جوانی ڕێکخراو) دێت کە نرخی هونەریی ئەدرێتە پاڵ . بەلام وشەی (Criticism) ی ئینگلیزی لەژیانی ڕۆژانەو بواری ئەدەبیشدا بە کارئەهێنرێ و سەدان جار گوێم لێبووە لەقسەی ڕۆژانەدا ئینگلیز بەکاری هێناوە . ئەمە لەلایەکەوە ، لەلایەکی ترەوە (ساز) بەواتای شتی ڕێکخراوی جوان نایەت بەڵکو بەواتای (التهیأة) و (الصنع) ی عەرەبی دێتو لەگەڵ بەشێکی دیکەدا ناوێك بۆ ناوی دروستکەری کەرەستەیەکی ماددی دروست ئەکا ، وەکو (دانساز) و (چەخماخ ساز) . سەرەڕای ئەمەش (ڕەخنە) دەمێکە لەناو زمانی کوردیدا بەکار هێنراوە ئیتر بۆچی وشەیەکی دیکە داتاشین ، هەر لەبەر ئەمەشە وشەی نوێ جێگە بەخۆی ناگرێ لەناو زمانی کوردیدا .

17 — لەلاپەڕە . (138) دا ئەلێ وشەی ناوەڕۆك ناتوانێ بەرانبەر بە « بیبلیۆگرافیا » بوەستێو ئەم وشەیە لەگریکیدا واتە زانیاری لەسەرکتێب نووسینەوە . بەلام ئەم وشەیە لەئینگلیزیو فەرەنسیدا بەو کۆمەڵە سەرچاوەیە ئەوترێ کە نووسەرێك سوودیان لێ وەرئەگرێ بۆ نووسینەوەی ووتارێك وەیاکتێبێك ،واتە ئێمە چۆن لەکۆتای کتێبێکدا ئەنووسین (سەرچاوەکان) ئینگلیزیش ئەنووسێ « بیبلیۆگرافی » . هەروەها ئێمە ئەم وشەیەمان لەگریکییەوە وەرنەگرتووە بۆ ئەوەی لە باتی زانیاری نووسینەوەی کتێب بەکاری بهێنین چونکە ئەگەر ئێمە زمانێك نەزانین چۆن وشەی لێوەرئەگرین . بەم جۆرە بیبلۆگرافیا بەرانبەر بەسەرچاوە دائەنرێ نەك لەباتی ناوەڕۆك وەیا زانیاری کتێب نووسینەوە .

18 — هەروەها دوکتۆر کامل وشەی « هەستیار » لە (ل 141) لەسەروەزنی جووتیارو فرۆشیار بۆ شاعیر دائەنێو هەستیاریش واتە ئەوکەسەی هەستی هەیەو بەپێی ئەمە بێ ئەبێ تەنیا شاعیر هەستی هەبێ .

جگە لەو تێبینیانە جۆرەها تێبینی دیکە لەو کتێبەدا بەرچاو ئەکەون، بەلام لێرەدا ئەوەندەمان لێهەڵبژاردو ئەوەی مابێتەوە لەدەرفەتێکی دیکەدا دەستنیشانیان ئەکەین .

چی تریش زمان نو

- بەشی دووەم -

52 — د . جەمال نەبەز ، زمانی یەکگرتووی کوردی ، بامبێرگ ، 1976 .

ئەم کتێبە (127) لاپەڕەیە . لە زوربەی زۆری ئەو کێشانە دەدوێ کە پێوەندییان بە سازبوونی زمانی ئەدەبیی یەکگرتووی کوردییەوە هەیە .

53 — حامید فەرەج ، ڕێنووسی کوردی لە سەدەیەکدا ، بەغدا ، 1976 .

نامیلکەیەکی (42) لاپەڕەییە ، بریتییە لە پیشاندانێکی ئێجگار کورتی کەمێك لەو نووسراوانەی پێوەندییان بە ڕێنووسی کوردییەوە هەیە[9] .

54 — شێخ محەمەی خاڵ خاڵ ، فەرهەنگی خاڵ ، جزمی سێهەم ، سلێمانی ، 1976 .

(9) لەبارەی ئەو نامیلکەیەوە ، بڕوانە :

أ ـ محەمەدی مەلا کەیم ، (ڕێنووسی کوردی لە سەدەیەکدا) لەبەر ڕووناکیی ڕەخنەدا گۆڤاری « ڕۆژی کوردستان » ژ 43 — 44 ، بەغدا ، 1977 ، ل 53 — 56 .

ب ـ د . ئەورەحمانی حاجی مارف ، کورتەیەکی مێژووی نووسینی کوردی بە ئەلفوبێی عەرەبی ، « گۆڤاری کۆڕی زانیاری عێراق ـ دەستەی کورد » ، بەرگی هەشتەم ، بەغدا ، 1981 ، ل 66 .